

PODER I MITJANS DE COMUNICACIÓ DE MASSES: L'ESCOLA DE FRANKFURT

Enric Saperas Lapiedra

PRESENTACIÓ

L'Escola de Frankfurt ha cobert una etapa fonamental dins la filosofia-sociologia del nostre segle mitjançant una actualització del marxisme com a instrument teòric d'alliberament de l'ésser¹ humà. En sentit estricte, el grup de pensadors alemanys reunits entorn de l'Escola han representat el manteniment de la tradició crítica de la societat, nascuda amb Marx i Engels, enfront de la degeneració totalitària dels actuals *socialismes realitzats*, que bandegen qualsevol manifestació crítica i que han conduït actualment al «terror mut»¹. Si haguéssim de definir amb una sola paraula l'Escola de Frankfurt, ho podríem fer amb el nom antiautoritarisme: aquest és l'eix fonamental entorn del qual gira la seva teoria crítica.

¹ ADORNO, T.W., *Sociològica II*. Expressió recollida en el seu article titulat «Teoria de la Pseudocultura», p. 265.

L'Institut für Sozialforschung de Frankfurt va ésser creat l'any 1923 recollint un conjunt de filòsofs alemanys que es consolidaren definitivament com a grup ideològicament compacte en el període 1933-1941. Els seus membres més destacats han estat Max Horkheimer (director de l'Institut), Theodor W. Adorno, Walter Benjamin i Herbert Marcuse; a més de Leo Löwenthal i Erich Fromm, que es varen separar del grup inicial els anys cinquanta. L'objecte d'estudi de l'Escola de Frankfurt ha estat l'actual societat industrial avançada, sorgida de la segona revolució industrial dels anys vint amb l'esclat de la societat tecnològica, el qual assenyalà el naixement definitiu de les formacions totalitàries burgeses en els països occidentals més industrialitzats. Aquest objecte d'estudi comú parteix de la convergència de diverses fonts teòriques: el marxisme clàssic, la tradició liberal de la primera burgesia revolucionària i la psicoanàlisi freudiana. La història de cadascun d'aquest pensadors representa la dificultat de l'estudi crític en una societat esdevinguda totalitària: primer fou el nacionalsocialisme el que provocà llur exili d'Alemanya l'any 1933 per la seva doble condició de jueus i marxistes. D'aquesta època data la gran tragèdia de l'Escola de Frankfurt: exili i dispersió per diversos països europeus fugint del feixisme (primer a Ginebra, després a París) i l'any 1940 anada als Estats Units com a últim refugi; mentrestant es produirà el suïcidi del pensador que havia mostrat una més gran originalitat creativa, Walter Benjamin, mort a Portbou la nit del 27 de setembre de l'any 1940 per no caure en mans dels botxins de les SS¹ alemanyes quan fugia de la França ocupada. Així doncs, la primera fase de l'activitat científica dels pensadors de Frankfurt s'emmarca històricament en el període d'ascens del feixisme arreu d'Europa, és a dir, en el moment que es viuen les conseqüències de l'irracionalisme polític i social a causa de la reacció totalitària de les burgesies locals enfront del moviment obrer. Amb l'arribada de Horkheimer, Adorno, Marcuse i Löwenthal als Estats Units l'any 1940, s'obre un nou període: el canvi d'una societat europea colpejada pel feixisme a una altra que manifestava la nova racionalitat burgesa (*la racionalització de la irracionalitat*, tal com ho definí anys després Herbert Marcuse), provocà un gran impacte en aquests pensadors, que es trobaren immersits en una nova *lògica de la dominació* —que a partir de l'acabament de la guerra mundial seria adoptada per l'Europa occidental reconstruïda sota la supervisió nord-americana—: es trobaren davant noves formes de persuasió, d'una societat basada en la gratificació psicològica, en un món de l'aparença on els mitjans de comunicació de masses troben la seva dimensió manipuladora i instrumental... Havia sorgit un nou tipus de totalitarisme: la societat tecnològica on el poder polític, l'econòmic, el militar i el cultural responen a una mateixa dimensió repressiva, a un mateix procés de dominació. Ador-

¹ *Schutz-Staffeln*, Esquadres de Protecció (Alemanya)

no i Horkheimer aviat s'adonen d'aquesta nova situació plantejada pel desenvolupament capitalista en treballar, sota la direcció de Paul Lazarsfeld, en l'estudi de les audiències de les cadenes de ràdio de Nova York. Ambdós pensadors no tardaren a reaccionar contra el *content analysis* proposat per la sociologia nord-americana, elaborant un nou tipus d'anàlisi crítica basada en la dialèctica de la negativitat, és a dir, plantejant com a mètode d'anàlisi el pensament negatiu en contra de qualsevol forma de pensament afirmatiu pertanyent a la ideologia dominant². L'any 1949 Max Horkheimer retornà a Frankfurt per refer l'Institut del qual tornà a ser el director, mentre que Adorno s'hi reintegra l'any 1950 com a director assistent. Herbert Marcuse resta als Estats Units, on treballa al Departament de Defensa fins l'any 1965, any en què s'integra a la Universitat de San Diego com a professor de filosofia, des d'on té una gran influència en els moviments estudiantils que esclaten entorn del 1968; i avui dia ostenta un protagonisme essencial en el pensament filosòfic crític dels darrers cinquanta anys³.

ELS PRIMERS ESTUDIS SOBRE LA INDÚSTRIA DE LA CULTURA: WALTER BENJAMIN

Walter Benjamin ocupa un lloc a part dins el conjunt de l'obra teòrica de l'Escola de Frankfurt, donada la seva inesperada mort a la tardor de l'any 1940. En sentit estricte, podem afirmar que Benjamin fou un pioner dels estudis sobre la comunicació de masses, perquè, contràriament a bona part de la intel·lectualitat burgesa de la seva època, assistí meravellat —i a la vegada desconcertat pel poder revolucionari dels nous *media*— a la destrucció que aquestes noves formes de comunicació implicaven per a les tradicionals manifestacions artístiques, en poder

² Vegeu les reflexions d'Adorno entorn de la seva estada als Estats Units en l'article titulat «Experiències científiques en Estados Unidos», pp. 107-141 i recollit a *Consignas*, Buenos Aires, Amorrortu Editores, 1973, en el qual fa interessants referències de la vida científica nord-americana d'aquells anys amb una forta crítica al positivisme dominant en les universitats d'aquell país. Quant al concepte de pensament negatiu o també dit dialèctica negativa com a instrument teòric de lluita contra la cultura afirmativa en tots els estadis socials i culturals, vegeu, *Dialèctica negativa* de Theodor W. Adorno, publicat a la col·lecció «Ensayistas de hoy» de Taurus, obra que reuneix tota la teoria entorn d'aquest principi filosòfic que té com a origen la filosofia hegeliana. Vegeu també *Razón y Revolución*, d'Herbert Marcuse, on de manera detallada ens descriu aquest procés filosòfic. Aquest llibre és editat a Alianza Editorial. També de Marcuse es pot consultar «Remarques a una nova definició de cultura», dins *Per una nova definició de la cultura*, editat a la col·lecció «L'escorpí», d'Edicions 62. La dialèctica negativa o de la negativitat és un concepte fonamental per a comprendre la globalitat de l'obra de Horkheimer, Adorno i Marcuse.

³ Per a qualsevol informació biogràfica dels pensadors de Frankfurt consulteu el llibre de Martin Jay *La imaginació dialèctica*, que sens dubte és el millor estudi sobre l'Escola de Frankfurt. És publicat a Taurus.

desprendre el que s'havia reproduït de l'àmbit de la tradició mitjançant la capacitat de reproduir tècnicament l'obra artística. Les seves reflexions es fonamentaren en la cinematografia, la fotografia i la propaganda política en plena època d'ascens del feixisme i de consolidació de l'estalinisme soviètic: és en aquest marc històric on podem entendre en totes les seves dimensions l'obra d'aquest pioner de la sociologia de la comunicació.

Per a Benjamin, a la segona meitat del segle XIX es produeix una total transformació de la superestructura burgesa, per la qual cosa hom pot afirmar que la cultura esdevé part d'un nou tipus de procés de producció. Conceptes com els de creació, genialitat, perennitat, inspiració artística, fins i tot el mateix concepte d'obra artística, esclaten en un procés de crisi, perquè tot aquest conjunt d'instàncies superiors que feien de l'art un estadi suprem aliè al poble, patrimoni de les classes dirigents, essència classista de la producció burgesa, donava pas a nous sistemes de comunicació adients per a una política revolucionària en l'estadi cultural donada per la possibilitat de la reproducció tècnica de l'obra d'art. Un nou art, una nova imatge, un nou discurs, que ha perdut el seu aquí-i-ara, això és, l'autenticitat de l'antiga obra artística, donant-li plena llibertat. Com ens recorda Benjamin⁴, gràcies a la reproducció tècnica la catedral pot sortir del seu lloc habitual i aparèixer en l'estudi de qualsevol aficionat a la fotografia, l'obra musical pot ésser reproduïda en qualsevol situació, en qualsevol habitació, abandonant la sala de concert o a l'aire lliure. La nova dimensió cultural esclata en totes les seves possibilitats perquè s'aconsegueix destruir l'*aura*, el que és irrepertible, que només pot ésser posseït per les classes explotadores. La destrucció de l'*aura* ens possibilita trencar la tradició de tants anys de cultura usurpada pitjant el canvi social⁵. El cinema, la ràdio i la fotografia permeten la creació, mitjançant la liquidació del valor de la tradició en l'herència cultural, d'una cultura de masses —cultura revolucionària— en què el poble, agent històric que impulsa el canvi social contemporani, té la capacitat de viure i sentir els valors culturals com a valors propis, propers a la seva activitat quotidiana: ens trobem davant el canvi en la percepció dels individus gràcies al canvi de la singularitat perceptiva, a la globalitat de la reproducció tècnica. En els nous mitjans de comunicació el valor d'exhibició predomina sobre el valor de culte. En aquest sentit, els anys vint i trenta assistim a una substitució de l'*aura* perduda (culte al que és irrepertible

⁴ BENJAMIN, W., *La obra de arte en la época de la reproducibilidad técnica*, pp. 21-22.

⁵ Per *aura* Benjamin entén allò que envolta l'obra única i irrepertible que es produeix en un moment donat sense possibilitat de reproduir-se. És l'essència de l'art burgès reduït al conjunt de les *élites* classistes. Aquest concepte és unit als conceptes clàssics de genialitat, cultura superior, inspiració, etc., estadis que garanteixen el manteniment de la cultura burgesa com a cultura de classe. Vegeu de Walter Benjamin *La obra de arte en la época de la reproducibilidad técnica*, pp. 22-23.

i únic) pel culte a les *stars*. Hollywood i les grans cadenes de premsa i de la ràdio-difusió construïren tot un nou edifici cultural entorn dels grans mites de la nova cultura tecnològica i segregaren una *ideologia de la personalitat*⁶ envoltada de valors màgics i de tota una nova mitologia creada per la indústria de la cultura a la recerca d'un nou tipus d'aura que fes participar il·lusòriament els receptors en aquest món de l'aparença i l'alienació cultural.

Però, malgrat aquest ús primerenc, Benjamin creia plenament en la potencialitat revolucionària dels nous mitjans de comunicació. El cinema podia constituir-se en el mitjà ideal per a la participació de les masses en els processos culturals. Per a ell la matèria i l'home podíem col·laborar perfectament en la pel·lícula de cel·luloide i constituir-se en el primer discurs plenament materialista⁷. La veu transmesa per les ones radiofòniques pot deixar d'ésser una veu determinada per esdevenir una unió entre la tècnica i l'home, una avantguarda de la nova cultura de masses que pot arribar a tot arreu. La fotografia fa perdre als esdeveniments diaris llur sentit irrepetible i màgic tot apropant la realitat històrica a la realitat quotidiana de cada receptor.

Però ben aviat aquestes possibilitats revolucionàries descrites per Benjamin donaren pas a la veritable realitat política que vivia l'Europa dels anys trenta: els feixismes (sobretot el nacionalsocialisme) varen instrumentalitzar els nous *media* per crear una gran màquina de manipulació política. Amb l'aplicació de la tècnica al camp polític, els dirigents polítics podran abandonar les sales dels Parlaments, on durant el període liberal de les burgesies europees responien de llurs accions polítiques. Amb el cinema, la premsa, la ràdio, els cartells i la fotografia s'obre la possibilitat —per primera vegada en la història— de dirigir-se directament al conjunt de les masses populars sense cap pas intermedi. El culte a la personalitat en els règims feixistes i en el soviètic, instrumentalitzaran els mitjans de comunicació per manipular els lligams de dominació establerts entre el líder i les masses, unió que podríem qualificar de relació libidinal reforçada pel contacte directe dels tirans amb llurs súbdits⁸.

El feixisme creà una nova visió massiva mitjançant els avenços tecnològics: la percepció aèria de les grans parades militars, la visió deformada de la simbologia

⁶ Expressió creada per T. W. Adorno anys després referint-se als mites de la nova cultura de masses a la recerca d'una nova aura que substituïx la perduda pel procés tècnic.

⁷ BENJAMIN, W., *Discursos Interrumpidos*, p. 37.

⁸ La identificació libidinal entre el dictador i la massa sotmesa de la qual Sigmund Freud parla en el capítol 9^è «El instinto gregario» de *Psicología de las masas* (Alianza Editorial, col·lecció «Libro de Bolsillo» núm. 193) es veié reforçada per aquest contacte directe —contacte tècnic i aparent— entre els tirans i les masses populars.

feixista, la repetició indefinida de les mateixes imatges, l'audiència de les mateixes veus esdevingueren un fet natural i lògic en el cinema, la ràdio o la premsa il·lustrada⁹. La realitat deixava la seva naturalesa objectiva i passava a ésser construïda en els despats dels ministeris d'educació i propaganda, on a la violació de les masses, que el feixisme imposa per la força en el culte a un cabdill, correspon la violació de tot un mecanisme posat al servei de la fabricació de valors culturals¹⁰.

BURGESIA I TOTALITARISME

Amb la consolidació del poder polític i econòmic de la burgesia ha sorgit el culte a tot allò pràctic, útil, funcional i eficaç per al sistema de dominació. L'administració en les modernes societats industrials avançades es caracteritza per un tancament dels organismes administratius vers el seu interior com a mitjà de millorament de la seva eficàcia. El tot institucional supera el que és particular. Es perd la funció originària de la burocràcia —servir els individus per a una millor racionalització de les relacions socials, polítiques i econòmiques— dotant-se d'una autonomia pròpia sota la direcció del poder polític centralitzador: a una nova racionalització de l'estructura econòmica li correspon una nova racionalització dels afers administratius, i conseqüentment, de la cultura, l'ensenyament, la comunicació massiva i els altres estadis del que és social¹¹.

Assistim a una administració total com a gènesi del poder totalitari en les formacions burgeses, perquè com afirma Marcuse a *Eros i civilització*: *L'era actual tendeix a ésser totalitària, fins i tot allí on no ha produït Estats totalitaris*¹². A les actuals formacions burgeses la burocràcia es defineix per una superconcentració de funcions de poder i per una màxima difusió de les seves decisions administratives. La institucionalització de les decisions —que ha substituït la dels individus particularitzats— permet donar l'aparença d'objectivitat, d'estar al marge del bé i del mal, fora de tota contradicció interna o resultat d'una decisió arbitrària. Aquest principi d'organització es personalitza en l'Estat burgès i en les *Raons d'Estat*¹³ que esdevenen l'origen del terror institucionalitzat en col·locar-se el

⁹ BENJAMIN, W., *Discursos interrumpidos*, p. 39.

¹⁰ *Ídem, ibid.*

¹¹ Cfr. ADORNO, T. W., *Sociològica II*, pp. 72-74.

¹² MARCUSE, H., *Eros i civilització*, Barcelona, Edicions 62, p. 19.

¹³ Vegeu MARCUSE, H., *Razón y Estado* on, en el seu epíleg afirma el següent: *Avui l'esperit sembla tenir una funció diferent: ajuda els poders existents a organitzar, administrar, pronosticar i liquidar el poder de la negativitat. La raó s'ha identificat amb la realitat: el que és actual és raonable, encara que el raonable no ha esdevingut actual* (p. 409).

dret de l'Estat sobre els drets dels seus súbdits, no pas ciutadans. Aquestes *Raons d'Estat* transformen l'home i la societat en simple matèria de dominació, en simple matèria administrada. El desig d'una administració racional i humana dels primers pensadors liberals ha esdevingut administració científica —la qual cosa li dóna una extraordinària eficàcia— de les demandes, expectatives i satisfaccions socials. Tecnologia, totalitarisme i administració científica es donen la mà en un mateix sistema de dominació i repressió sistemàtica. Com diu T.W. Adorno, en la societat industrial l'ésser humà ja no es comunica amb els altres de manera directa, sinó que el procés comunicatiu es desenvolupa mitjançant la introducció de processos mediadors com la comunicació de masses o l'ensenyament¹⁴; la informació que l'home del segle XX té referent al seu món resulta de l'enorme quantitat d'informació aportada per la indústria de la cultura, administradora de les consciències, perquè talment com afirma Marcuse, *amb la decadència de la consciència, amb el control de la informació, amb l'absorció de l'individu en els mitjans de comunicació de masses, el coneixement és administrat i confinat*¹⁵.

Davant la total reificació de la realitat que ens envolta, tota expectativa revolucionària sembla haver desaparegut: la ideologia pràctica sorgida del benestar material ha destruït tot anhel de llibertat i autonomia individual¹⁶, per la qual cosa l'intel·lectual crític ja no ha de desvetllar la consciència de classe, sinó que ha de concentrar totes les seves forces a despertar la consciència alienada per les fal·làcies de la societat opulenta¹⁷. Com a resultat d'aquesta assimilació ideològica s'ha produït una total absorció dels processos psíquics i de les expectatives de comportament dels individus com a éssers autònoms per la funcionalitat pràctica

¹⁴ ADORNO, T.W., *Sociològica II*. Vegeu l'article titulat «Supersticiones de segunda mano» i, en concret, les pàgines 198-199.

¹⁵ MARCUSE, H., *Eros i civilització*, p. 112.

¹⁶ En aquest sentit Herbert Marcuse escrivia en el seu article titulat «La caducidad del marxismo» les paraules següents: *El desenvolupament, no de la consciència de classe, sinó de la consciència com a tal, lliure de les distorsions que li son imposades, apareix com el requisit bàsic per a un canvi radical. I com la repressió és abatuda i estesa a tota la població sormesa, la tasca intel·lectual, la tasca de l'educació i la discussió, la tasca d'esquinçar no tan sols el tel tecnològic, sinó també els altres tels darrera els quals operen la dominació i la repressió, tots aquest factors «ideològics» es converteixen en veritables factors materials d'una transformació radical.* Text publicat a *La agresividad en la sociedad contemporánea*, Montevideo, Alfa, 1971, p. 82.

¹⁷ Vegeu MARCUSE, M., *Eros i civilització*, p. 109, on diu: *La ideologia d'avui consisteix en el fet que la producció i el consum reproduïxen i justifiquen la dominació. Però el caràcter ideològic no canvia el fet que els seus beneficis són reals. La repressivitat del conjunt està, en un grau molt elevat, en la seva eficàcia: augmenta l'abast de la cultura material, facilita l'obtenció dels béns indispensables per a la vida, apareix el confort i el luxe, situa zones cada vegada més grans en l'òrbita de la indústria —i, alhora, manté l'esforç laboral, la fatiga i la destrucció. L'individu ho paga sacrificant el seu temps, la seva consciència, els seus somnis; la civilització ho paga sacrificant les seves promeses de llibertat i de pau per a tots.*

de l'individu immersit en l'Estat. En sentit estricte, podem assenyalar la funcionalitat de l'individu-dins-l'Estat com a objectiu prioritari de l'immens maquinisme persuasiu desenvolupat en el si dels mitjans de comunicació de masses i del conjunt de la indústria de la cultura sotmesa als valors absoluts del domini totalitari¹⁸.

LA INDÚSTRIA DE LA CULTURA

Ja des de l'any 1945 la indústria de la cultura es constituí en un dels eixos essencials dels estudis de l'Escola de Frankfurt. Certament, la indústria de la cultura es manifesta com una de les màximes realitzacions de la nova racionalitat tecnològica que avui dia s'identifica amb la racionalitat del domini estès pel poder institucional¹⁹. Hom pot dir que la tecnologia ha esdevingut l'agent central del control social, possibilitador de la manipulació col·lectiva i mitjà ideal com a fre del canvi social. El món tecnològic permet en si mateix la *racionalització de la irracionalitat* de què ens parla Marcuse. El tel tecnològic comporta un món agradable, en què el benestar de la col·lectivitat ultrapassa molt el de temps antics. Efectivament, en la societat industrial sembla produir-se una socialització dels béns econòmics i socials, on la ciència sembla revestir-se de les més virginal neutralitat. Com escriu Marcuse en *L'Home unidimensional: Com a univers tecnològic, la societat industrial avançada és un univers polític, l'última fase de la realització d'un projecte històric específic, això és, l'experimentació, la transformació i l'organització de la natura com a simple material de dominació*²⁰.

Aquest món tecnològic, reificador dels individus, genera, per la seva pròpia dinàmica interna, el que Adorno en diu *homes tecnològics*, és a dir, homes manipuladors de masses al servei de la classe dominant, a la vegada alienats i alienadors, amb mentalitats cosificades, i cosificadors, però tanmateix aquest tipus d'home —instrumentalitzador de la repressió— no pertany tan sols a les classes culturalment ignorants, botxins a sou, ans al contrari, bona part de la intel·lectualitat s'integra en aquest grup al servei de la burgesia, en les administracions científiques de les institucions polítiques i econòmiques, culturals i comunicatives²¹. Aquest tel tecnològic s'introdueix en tots els àmbits de la nostra existència: en les habituds, en el transport, en el lleure, les joguines, nutrició, ... fins a formar una immensa xarxa que a manera de sedàs bandeja els

¹⁸ Vegeu HORKHEIMER, *La función de las ideologías*, Taurus, 1966.

¹⁹ ADORNO & HORKHEIMER, *Dialettica dell'illuminismo*, Torino, Einaudi, 1976, p. 131.

²⁰ MARCUSE, H., *L'home unidimensional*, p. 37.

²¹ Per a definir el concepte d'home tecnològic consulteu *Consignas*, Buenos Aires, Amorrortu Editores, 1973, de Theodor W. Adorno.

factors crítics i ens reafirma ideològicament en la submissió. El *consum* permanent dels productes tecnològics ens adoctrina, manipula i ens introdueix en un cercle tancat en què una falsa consciència es immunitza vers la seva pròpia falsedat. El benestar, el plaer, la comoditat de la nostra existència pràctica comporten al mateix temps la submissió, el parany col·lectiu, la desfeta de l'individu. Com assenyala Marcuse a *Eros i civilització*, el món tecnològic ha abolit l'individu com a ésser autònom: abans era en el si de la família on es transmetien els valors i les regles dominants comunicades *personalment* de generació en generació, però amb l'esclat de la tecnologia és aquesta l'encarregada d'aquest procés de transmissió, són els monopolis econòmics, polítics i culturals —sobretot a través dels mitjans de comunicació de masses— els instruments transmissors de la tradició mitjançant una abolició del que és particular en benefici del jo col·lectiu; així ja en l'edat preescolar, els grups d'amics, la ràdio i la televisió estableixen la norma del conformisme i la rebel·lió; les desviacions d'aquesta norma són castigades (...) Els especialistes dels mitjans de comunicació de masses transmeten els valors requerits; ofereixen una preparació perfecta en eficiència, duresa, personalitat, somni i romanticisme²².

Pels autors de Frankfurt, la indústria cultural constitueix un ver sistema²³ en què cada sector —cinema, ràdio, premsa, televisió— es troba harmonitzat amb la resta de productes de la indústria de la cultura i en què la diversitat d'ofertes és tan sols aparent. L'esquematisme i els clixés discursius redueixen al mateix la totalitat dels mecanismes comunicatius, perquè la uniformitat de la cultura de masses tendeix a ser més i més important en tant que van creixent els monopolis. A un sistema econòmic concentrat en grans organitzacions amb idèntiques expectatives polítiques i ideològiques, li correspon una indústria de la cultura igualment centralitzada, burocràtica i dependent en tot de l'esquematisme de la producció econòmica que identifica cada vegada més treball i diversió, treballador i consumidor, en sentit estRICTE, individu i Estat²⁴.

Breument: les modernes societats industrials avançades es defineixen per la manipulació esdevinguda total. Per a Herbert Marcuse ens trobem davant una

²² MARCUSE, H., *Eros i civilització*, p. 106. En aquest sentit és molt interessant la lectura de les pàgines 105, 106 i 107, en què s'assenyala com a principi de la crisi actual de la institució familiar clàssica la seva pèrdua de la funcionalitat transmissora dels valors socials, ara substituïda per l'ensenyament i els mitjans de comunicació de masses.

²³ Vegeu HORKHEIMER & ADORNO, *La Dialèctica dell'Il·luminisme*, p. 103; i MARCUSE, H., *L'Home unidimensional*.

²⁴ Tant el treball com la diversió resten unificats en les ofertes del mercat respectiu, però a la vegada també resten aïllats com dos móns a part de comportament pre-establert. Per a un estudi del temps lliure en les societats industrials vegeu l'article d'Adorno titulat «Tiempo libre» i publicat a

societat malalta, perquè les institucions polítiques i econòmiques burgeses, institucions totalitàries, impedeixen l'ús racional de la tècnica que pot possibilitar, donat el seu desenvolupament actual, l'eliminació de la misèria i l'opressió existents a la nostra societat: podria ésser la fi de la utopia²⁵. Però, ara per ara la societat no es defineix pels principis utòpics, ans al contrari, el tret fonamental de la manipulació a gran escala es defineix pel que Marcuse denomina sobrerrepressió²⁶, és a dir, *les restriccions exigides per la dominació social* (Marcuse) tant en l'àmbit ideològic com psíquic que comportin una reconciliació permanent de l'individu amb el tipus de societat que se li imposa. Donat aquest caràcter social, la comunicació esdevé propaganda o persuasió, reclam o discurs atrofiat²⁷. Com veurem més endavant —en parlar de la cultura afirmativa—, el llenguatge va perdent progressivament la diversitat del seu camp semàntic i delimita la referència lingüística a coses concretes que no presentin significacions disfuncionals. El llenguatge esdevé més i més propagandístic, menys racional i meditat. *La propaganda fa de la llengua un instrument, una palanca, una màquina (...) La propaganda manipula els homes; cridant llibertat, la contradiu. La falsedat li és inseparable*²⁸. En aquesta situació de control social total, ¿què és veritat i què és mentida? El concepte de veritat implica l'existència d'una possibilitat dialèctica, però actualment *la diferència entre la guerra i la pau, entre la població civil i la militar, entre la veritat i la propaganda és esborrada*²⁹: és ver tot allò que respon al sistema de valors dominant en la normativa globalitzadora i totalitària. Altrament, la falsedat resulta del trencament d'aquests valors absoluts, la qual cosa no implica que l'administració total hagi aconseguit una reificació total del pensament alliberador, perquè, com assenyala Marcuse, l'home lliure sempre s'ha rebel·lat contra el poder totalitari: quan Galilei o Copèrnic descobriren el sistema astral, foren perseguits, però no per això la terra deixà de giravoltar entorn del sol; quan Marx i Engels redactaren el *Manifest comunista*, la lluita de classes existia *per se*, encara que la burgesia i l'església ho neguessin.

Consignas, Buenos Aires, Amorrortu Ediciones, 1973, pp. 54-63. i, també d'Adorno, «Superstición de segunda mano» a *Sociológica II*, p. 212. I *Eros i civilització*, de Marcuse, pp. 108-109.

²⁵ Sota aquest títol s'han reunit en un volum un conjunt de conferències publicades en Ariel Quincenal núm. 7, Barcelona, 1968.

I com a definició molt precisa del que Marcuse denomina *societat malalta* vegeu el seu llibre *La agresividad en las sociedades industriales avanzadas*, Madrid, Alianza Editorial, 1971, pp. 106-107, en què destaca el protagonisme dels mitjans de comunicació de masses en aquest procés de dominació social.

²⁶ Per a definir aquest concepte vegeu: *Eros i civilització*, p. 51 i següents, i *La agresividad en las sociedades industriales avanzadas*, pp. 106-107.

²⁷ ADORNO & HORKHEIMER, *Dialéctica dell'Iluminismo* (p. 176), en aquest sentit remarquen molt bé el caràcter propagandístic del llenguatge donada la manipulació col·lectiva a gran escala.

²⁸ ADORNO & HORKHEIMER, *Dialéctica dell'Iluminismo*, pp. 271-272.

²⁹ MARCUSE, H., *Eros i civilització*, p. 109.

Així doncs, el que en un moment donat és simple crítica minoritària, pot esdevenir motor de trencament del sistema social establert, encara que el totalitarisme els persegueixi amb tota la seva irracionalitat. La veritat resulta de cadascuna de les formes històriques concretes³⁰, però mai no s'identificarà amb el binomi raó política suprema-realitat alienada i arbitrària. El concepte ontològic de veritat ha estat reduït a simple producte pre-tecnològic, perquè avui sempre és afirmatiu.

LA UNIDIMENSIONALITAT

Sens dubte aquest concepte emprat per Herbert Marcuse —que recull en si mateix el sentit de bona part del pensament de Horkheimer i Adorno— s'ha constituït en un dels nuclis fonamentals de les teories de l'Escola de Frankfurt. A la ideologia de l'absolut (llibertat, autonomia de l'individu, racionalitat, etc.) li correspon, per la deformació totalitària de les societats industrials, la unidimensionalitat del pensament. L'ensenyament, els mitjans de comunicació de masses i la progressiva atròfia del llenguatge responen a aquest tret específic. Però, què entenem per unidimensionalitat? És el conjunt de valors polítics, ètics, econòmics, de benestar material —consciència pràctica— i d'habituds quotidianes que l'administració total ens imposa imperativament, sense comportaments alternatius, com a pensament unidimensional —en una dimensió no castigada— a la qual hem de respondre per viure dins el marc social, això és, ens trobem davant el que podríem anomenar *pensament positiu* dins la cultura afirmativa: l'univers polític es clou vers una sola opció³¹. En aquest sentit, l'acció dels mitjans de comunicació és fonamental perquè llurs missatges contenen totes les expectatives del nou sistema de dominació total: la publicitat comercial, les narracions mítiques del cinema o de la televisió, les cançons comercials, el llenguatge —lingüístic, visual, emotiu, ...— fet persuasió o propaganda, formen part del més gran sistema de manipulació que mai hagi vist l'home, i on el poder —el tot institucionalitzat— manifesta palesament les seves tècniques de dominació col·lectiva, que tan sols en última instància arribarà a la repressió brutal. Assistim a la creació de llengües estandarditzades, semànticament empobrides, impossibilitades de qualsevol abstracció —només aquells que tenen cultura poden conèixer els recursos per al pensament abstracte que té cada llengua—, sotmeses a la més brutal simplificació, de fàcil comprensió i on el que és pràctic i eficient troba el seu millor instrument per a manifestar-se. Tot aquell que rebutgi l'ordre imposat pel sistema de valors dominants, que vulgui trencar

³⁰ MARCUSE, H., *Eros i civilització*, p. 53.

³¹ Per a la totalitat d'aquest apartat vegeu *L'home unidimensional*, de H. Marcuse.

la fetitxització de l'univers semàntic, la unidimensionalitat, serà destruït en defensa del benestar, el progrés, la felicitat col·lectiva, la «tradicció», això és, els edificis persuasors creats pels administradors totals (buròcrates, intel·lectuals, militars, polítics, capellans i l'amplíssim —quasi total— sector de la població adherit al sistema). L'Estat, bàsicament mitjançant l'ensenyament, els partits i el parlamentarisme burgès, i els *mass media*, s'encarrega de crear, estereotipadament, els enemics socials que cal combatre a la vegada que els herois col·lectius. En el capitalisme, els enemics interiors, persuasivament instrumentalitzats, seran els intel·lectuals crítics, els obrers conscients de la seva explotació i tots aquells que atempten contra la propietat privada —esdevinguda norma divina—, la inadaptació social i tot agent històric que comporti el canvi social. Els herois interiors seran les figures a imitar, els polítics modèlics, els esportistes triomfadors, les *stars* i tot el conjunt d'individus entorn dels quals es condueix la ideologia de la personalitat que pretén crear un nou tipus d'aura que els diferenciï i els autopresenti com a models a imitar, com a portadors dels valors socialment acceptats. Com a enemics exteriors ens trobem els *espectres fantasmagòrics* presentats com a enemics del benestar social: comunistes, jueus, estrangers³²... En sentit estricte, la unidimensionalitat marca la gènesi del terror en els actuals sistemes de dominació social.

La televisió és el mitjà unidimensional més important donada la convergència entre so, imatge i recepció particular per a cada membre de l'auditori. La unidimensionalitat televisiva té una radical importància per tal com és capaç de donar-nos un duplicat de la realitat en què qualsevol principi de contradicció és esborrat. Aquest món simulat és contínuament reafirmat per la resta de mitjans de comunicació de masses. Així, doncs, en estudiar els efectes dels missatges de la comunicació massiva hem de tenir en compte la totalitat d'emissors institucionalitzats, perquè tots ells formen una immensa xarxa interdependent. Ens trobem davant l'abolició tecnològica de l'individu sotmès a la recepció continuada d'aquest duplicat unidimensional de la realitat que ens envolta; unidimensionalitat que oblidia conscientment la pobresa dels nostres barris perifèrics, la misèria dels nostres manicomis i presons, la corrupció del poder, la incultura generalitzada, la dominació bipolar del globus terraquí... Són trets del nostre món real amagats o ridiculitzats: davant la petita pantalleta veiem

³² Referint-se a aquests *fantasmes* interns i externs al sistema, Herbert Marcuse escriu les línies següents en *L'home unidimensional: Ni la productivitat creixent, ni l'alt nivell de vida, depenen de l'amenaça externa, però d'ella depèn el fet d'utilitzar-los per contenir el canvi social i perpetuar la servitud. L'Enemic és el dominador comú de tot allò que hom fa o no fa. I l'Enemic no s'identifica amb el comunisme o el capitalisme actuals: en els dos casos, l'Enemic és l'espectre real de l'alliberament* (p. 86).

contínuament bons i dolents —arbitràriament classificats en aquestes dues categories—, factors positius i negatius, o se'ns fa riure amb la misèria d'un borratxo, amb la tragèdia dels marginats, amb la vulgarització de l'homosexualitat, amb la incultura de la pagesia o amb les aventures d'un parat a la recerca de treball..., se'ns fa riure amb les nostres pròpies misèries mentre ens sentim segurs en la falsa intimitat de les nostres llars. Tot es redueix a l'estandardització de l'existència, cada vegada més monòtona, reduïda a simple producte cosificat³³. Per a Herbert Marcuse la televisió és l'agent prioritari de la unidimensionalitat afirmativa per tal com presenta massivament els interessos particulars —resultat de les formes de poder— com a interessos generals de la col·lectivitat. L'univers del discurs televisiu es troba ple d'hipòtesis que s'autoreafirmen, emmotllant-se a la unidimensionalitat administrada, i esdevenen, en ser repetides contínuament, definicions hipnòtiques o *ordres d'estricta compliment* (Marcuse)³⁴.

Evidentment, per als pensadors de l'Escola de Frankfurt la llibertat de premsa no és res més que un concepte fetitxitzat del qual se serveix la cultura burgesa per donar aparença de llibertat i, igual com la televisió i la resta de mitjans de comunicació, es troba sota el jou del pensament unidimensional que permet una llibertat d'expressió sempre en el marc establert de l'afirmatiu.

L'AGRESSIVITAT EN ELS MITJANS DE COMUNICACIÓ DE MASSES

Aquest és un tret característic de la societat industrial: l'agressivitat esdevé mecanisme d'integració en el sistema. En les nostres televisions, com en la premsa, ràdio, cinema i en la resta dels mitjans de comunicació se'ns manifesta l'essència de les nostres societats industrials: són societats bèl·liques on la pau i l'ordre es garanteixen amb l'amenaça de guerra internacional i a l'interior de les formacions se sosté mitjançant la por al comportament *antisocial* i, com a última instància, per la por a la repressió policíaca o militar o per les sancions administratives o productives. L'agressivitat és consubstancial amb el totalitarisme de les nostres col·lectivitats. En els mitjans de comunicació de masses l'assassinat —comú o polític—, la tortura, les matances colonials, la repressió bestial de les dictadures, la delinqüència juvenil i la totalitat del terror i misèria del món actual són presentats amb un estil natural, o àdhuc humorístic, al mateix temps que s'informa

³³ Vegeu ADORNO, T.W., *Intervenciones*, Caracas, Monte Àvila Editores, p. 72.

³⁴ Per observar com la premsa, ràdio, televisió i cinema reproduïxen a petita escala la realitat cosificada de la cultura burgesa, vegeu ADORNO & HORKHEIMER, *Dialèctica dell'Iluminismo*, pp. 136-138.

sobre la Lliga del futbol, la rifa o el casament de tal o qual princesa europea³⁵. Els mitjans de comunicació arriben a embotar les ments de llurs receptors de manera que neutralitzen la significació real dels fets presentats informativament o com a material de distracció: la visió dels cossos cremats dels nens vietnamites pel napalm nord-americà al costat de la visió del president dels Estats Units somrient en una recepció de gala a la Casa Blanca juntament amb qualsevol dictador, ens deixen indiferents, igual com la mort de quinze milions de nens a l'any a causa de la manca d'aliments, seguida per entrevistes sobre els organismes internacionals dirigits pels representants d'aquest ordre mundial: els destinataris esdevenen indiferents davant la realitat, ja que han sofert la violència dels *media*, han rebut un món fals i aparent. Talment com afirmen Adorno i Horkheimer, *el plaer de la violència feta al personatge traspasa la violència a l'espectador, en el seu descans en tensió*³⁶. Donada aquesta situació, l'individu esdevé més agressiu, però tanmateix més dòcil³⁷, és a dir, més insolidari i aparentment més individualista, però també més poruc davant les institucions socials i llur poder absolut. Ficció i realitat es confonen en una sola dimensió ideològica dels *media*. Poder i submissió. Llenguatge totalitari i repressió psicològica. Tecnologia i administració total de les coses. Pot i control social: aquests són els fonaments de les actuals formacions socials.

CULTURA AFIRMATIVA O PSEUDOCULTURA

Arribem, finalment, com a darrer estadi del totalitarisme burgès a la destrucció de la cultura com a apropiació subjectiva de coneixements. Amb l'esclat del món tecnològic la cultura ha passat a ésser una parcel·la fonamental del control social i, en aquest sentit, hom l'ha sotmès a una progressiva selecció d'elements afirmatius i una conseqüent destrucció dels elements crítics i autònoms. Ens trobem davant la cultura afirmativa emmarcada dins la raó pràctica, això és, com a resultat de l'univers reificat de la cultura burgesa. Però, en concret, ¿com podem definir la cultura afirmativa o pseudocultura?³⁸ Per a Adorno, la pseudocultura es defineix com una pseudoformació socialitzada en l'univers de l'esperit alienat que domina les nostres formes culturals. Aquesta pseudoformació pretén actuar com una xarxa socialitzada que pugui contenir la totalitat de la realitat que ens

³⁵ MARCUSE, H., *La agresividad en la sociedad industrial avanzada*, p. 114.

³⁶ ADORNO & HORKHEIMER, *Dialéctica dell'Iluminismo*, p. 149.

³⁷ MARCUSE, H., *La agresividad en la sociedad industrial avanzada*, p. 118.

³⁸ Tant T. W. Adorno com M. Horkheimer prefereixen l'ús del qualificatiu de *pseudocultura* o *pseudoformació*, mentre que H. Marcuse utilitza indistintament els de *raó pràctica*, *cultura afirmativa* i *cultura positiva* per oposar-los directament a la dialèctica negativa, màxim instrument de la teoria crítica.

envolta: res no pot restar fora d'aquest àmbit cultural socialment permès, amb la qual cosa cal renunciar a l'autodeterminació de l'esperit humà: és el camí vers la barbàrie³⁹. Per a Adorno aquesta situació no ve donada pels darrers anys, sinó que —talment com pensa Marcuse⁴⁰— és conseqüència de les tendències totalitàries internes de la mateixa burgesia; en aquest sentit, l'actual situació no pot ésser atribuïda a la dita *cultura de masses*⁴¹, que no és res més que la manifestació actual d'aquesta tendència, però no pas el seu origen. Un dels fenòmens més importants d'aquesta cultura afirmativa és l'atròfia o l'esmicolament del llenguatge. La cultura, i amb ella el llenguatge, passen a instrumentalitzar la ideologia socialment admesa, perquè en els societats totalitàries totes les forces disponibles són mobilitzades al servei dels interessos del poder⁴². La pseudofonació implica una cloenda del discurs comunicatiu, es ritualitza i esdevé discurs de l'administració total distanciant-se cada vegada més la paraula i el seu referent. Com ens diu Herbert Marcuse, *el llenguatge tendeix a expressar i impulsar la identificació immediata de la raó amb el fet, de la veritat amb la veritat establerta, de l'essència amb l'existència, de la cosa amb la seva funció (...) És la paraula que ordena i organitza (...) Aquesta forma lingüística s'oposa a tot desenvolupament del significat*⁴³.

Arribem a la culminació de l'abolició repressiva de l'individu: és el mateix llenguatge el que té la tendència a tancar l'univers comunicatiu de la realitat sense possibilitat d'assimilar els elements crítics. La identificació directa entre paraula i cosa és la darrera voluntat del totalitarisme burgès. El llenguatge en els moderns *mass media* s'empobreix mitjançant una contínua estandardització plena de formes buides de significat que, en mostrar-se com de més fàcil recepció, pretenen ésser un llenguatge democràtic per a tothom i lluny de la llengua enrevessada dels intel·lectuals, *élite* diferenciada que s'oposa a aquesta igualtat democràtica en el llenguatge... vet aquí el que Marcuse anomena *terrorisme lingüístic*⁴⁴, capaç d'adoctrinar les masses. Les llengües estàndards substitueixen

³⁹ Per definir-ho més exactament consulteu l'article de Theodor W. Adorno, «La teoria de la pseudocultura» recollit a *Sociològica II*, pp. 233-267, i més en concret a la pàgina 234.

⁴⁰ Vegeu MARCUSE, H., *Per una nova definició de la cultura*, col·lecció «L'escorpi», Edicions 62.

⁴¹ Adorno, en referir-se a la cultura de masses, diu el següent: *Tot això no es pot explicar —es refereix a l'esclat de la pseudo-cultura en el marc d'un univers reïficat— a partir del que ha anat passant últimament ni, per cert, amb l'expressió tòpica de la societat de masses, que en cap cas no explica res, sino que tan sols assenyalava un punt concret en què hauria d'aplicar-se el treball del coneixement. Fins i tot el fet que la pseudoformació hagi passat a ésser la forma dominant de la consciència actual, a pesar de tota la il·lustració i de tota la informació que es difon —i amb el seu ajut, exigeix una teoria que ho prengui tot en un marc més ampli.* *Sociològica II*, p. 234.

⁴² MARCUSE, H., *Per una nova definició de la cultura*, p. 45.

⁴³ MARCUSE, H., *L'home unidimensional*, pp. 118-119.

⁴⁴ MARCUSE, H., *L'home unidimensional*.

les que permeten l'abstracció subjectiva; al vocabulari ric en expressions li correspon un altre replet de formes comprimides que amaguen la totalitat de la seva significació (la llengua s'omple de formes reduïdes com les sigles, la numeració, els senyals visuals unidireccionals, etc.), es tendeix a parlar amb el vocabulari de la publicitat (vocabulari amb importants factors d'implicació del receptor en el discurs de l'emissor), la sintaxi s'empobreix, la significació no presenta cap contradicció, s'identifica paraula i la seva funcionalitat, és a dir, es pren el llenguatge com a instrument d'acció del poder, com a principal creador de l'aparença i de la raó pràctica.

Però, tanmateix, la llibertat de l'individu no s'ha perdut totalment perquè, com pensen la totalitat dels membres de l'Escola de Frankfurt, mentre hi hagi un pensament crític, una parcel·la de cultura negativa, hi haurà un principi de contradicció que pot esdevenir la gènesi d'una societat lliure i sense repressió de cap tipus, és a dir, una societat racional i en pau. Per a Marcuse —escollim aquest cas concret— hi haurà esperança en l'alliberament de l'home mentre es produeixin mostres de cultura de pensament negatiu que avui dia resta recollida en la intel·lectualitat crítica: en el món de la novel·lística, de la filosofia-sociologia crítica, en la política antiautoritària, en el si dels moviments pacifistes, en aquells a qui no fa por desafiar *l'arrogància del poder*, en aquells obrers que mantinguin una consciència de classe, ... i en tots aquells que diguin *no* a l'administració total dels nostres afers. La cultura negativa és un reducte que el poder no podrà mai esborrar, i caldrà aprofitar-la al màxim perquè es constitueixi en la contradicció definitiva que faci despertar les masses.

BIBLIOGRAFIA

Tot seguit proposo una selecció bibliogràfica referida a l'estudi —directament o indirecta— dels mitjans de comunicació de masses. També dono la referència dels tres llibres que es poden considerar fonamentals a l'hora d'estudiar la història de l'Escola de Frankfurt i la biografia dels seus membres.

ADORNO, THEODOR, W.

Prismas, Barcelona, Ariel, 1962, «Zetien».

Intervenciones. Nueve modelos de crítica, Caracas, Monte de Ávila Eds., 1969.

Filosofía de la nueva música, Buenos Aires, Sur, 1969.

Freud en la actualidad. Ciclo de conferencias en las universidades de Frankfurt i Heilderberg, Barcelona, Barta Eds., 1971.

La ideología como lenguaje, Madrid, Taurus, 1971, Col·l. «Ensayistas de hoy».

Filosofía y Superstición, Madrid, Alianza Editorial-Taurus, 1972.

Consignas, Buenos Aires, Amorrortu Editores, 1973.

Crítica cultural y Sociedad de Masas, Madrid, Ariel, 1973, Col·l. «Ariel Quincenal».

Tres estudios sobre Hegel, Madrid, Taurus, 1974², Col·l. «Ensayistas de hoy».

Dialéctica Negativa, Madrid, Taurus, 1975, Col·l. «Ensayistas de hoy».

El cine y la música, Madrid, Fundamentos, 1976, Col·l. «Arte, Serie Cine».

HORKHEIMER, MAX

Teoría crítica, Tori Einaudi, 1970 i Barral Eds., 1973.

La función de la ideologías, Madrid, Taurus, 1966, Col·l. «Cuadernos Taurus».

ADORNO, THEODOR, W. — HORKHEIMER, M.

La sociedad. Lecciones de sociología, Buenos Aires, Proteo, 1971.

Sociológica II, Madrid, Taurus, 1971, Col·l. «Ensayistas de hoy».

Dialéctica dell'Illuminismo, Torí, Einaudi, 1976², Col·l. «Einaudi Reprints», núm. 1.

BENJAMIN, WALTER

Discursos Interrumpidos, Madrid, Taurus, 1971, Col·l. «Ensayistas de hoy».

MARCUSE, HERBERT

El final de la utopía, Barcelona, Ariel, 1968, Col·l. «Ariel Quincenal», núm. 7.

L'home unidimensional, Barcelona, Edicions 62, 1968, Col·l. «Llibres a l'abast».

Ensayos sobre política y cultura, Barcelona, Ariel, 1970, Col·l. «Ariel Quincenal», núm. 20.

La agresividad en la sociedad contemporánea - La caducidad del marxismo - Sobre el concepto de la negación en la dialéctica y otros ensayos, Montevideo, Alfa, 1971.

Eros i civilització, Barcelona, Edicions 62, 1971, Col·l. «Llibres a l'abast», núm. 61.

Para una teoría crítica de la sociedad, Caracas, Tiempo Nuevo, 1971.

La agresividad en la sociedad industrial avanzada, Madrid, Alianza Editorial, 1971.

La nueva imagen del hombre, Buenos Aires, Rodolfo Alonso Eds., 1971.

Filosofía y política, Barcelona, Edicions 62, 1971, Col·l. «Llibres a l'abast», núm. 93.

Psicoanálisis i política, Barcelona, Edicions 62, 1969, Col·l. «Llibres a l'abast».

Razón y Revolución, Madrid, Alianza Editorial, 1971.

El marxismo soviético, Madrid, Alianza Editorial, 1971.

Per una nova definició de la cultura, Barcelona, Edicions 62, 1971, Col·l. «L'escorpí», núm. 32.

BIBLIOGRAFIA SOBRE L'ESCOLA DE FRANKFURT

Fem referència a tres llibres: el de Martin Jay és fonamental i ell sol ompliria aquest apartat. Incloem també uns bons estudis sobre l'obra de Marcuse i Horkheimer en què es fan interessants referències a la resta de l'Escola de Frankfurt i un breu estudi sobre l'Escola de Frankfurt i els mitjans de comunicació de masses.

JAY, MARTIN, *La imaginación dialéctica. Historia de la Escuela de Frankfurt y del Instituto de Investigación Social*, Madrid, Taurus, 1974, Col·l. «Ensayistas de hoy» (Inclou textos de Horkheimer).

SIGISMONDI, CARLO, *Marcuse e la società opulenta*, Roma, Edizioni Cremonese, 1974, Col·l. «Uomi e problemi», núm. 12.

ORTIZ, LOURDES & DEL RÍO, PABLO, *Comunicación crítica*, Madrid, Pablo del Río, 1977, Col·l. «Cuadernos de Comunicación», núm. 51.

GENIANAZZI, LUIGI, *Horkheimer & C. Gli Intellettuali disorganici. Le origini della Scuola di Francoforte*, Milà, Edizioni Jaca Book, 1977, Col·l. «Di fronte e attraverso», núm. 17.

POWER AND MASS-MEDIA: SCHOOL OF FRANKFURT

The Frankfurt School has been representative of the Western countries tradition of criticism; criticism based on Marxist views, which are not those established by «actual Socialism». Adorno, Benjamin, Horkheimer and Marcuse (but also Löwenthal and From) study the advanced industrial society and pay especial attention to mass-media. Benjamin, who died in 1940, finds revolutionary possibilities in them against the «elitism» of the preceding culture. But the other thinkers of this School —with experience in Fascism and other post-war events— criticize the fact that the bourgeoisie uses them as one more class-conscience tool to build States with «totalitarian tendencies». They proclaim the existence of a cultura which destroys the individual person as such and produces a man unidimensional made to fit into the System. Never-theless, all the person's freedom has not been lost; it always remains an element of contradiction that may be the beginning of a free community.